

BEŞŞÂR b. BÜRD

(بشار بن برد)

Ebû Muâz Beşşâr b. Bürd el-Ukaylî
(ö. 167/783-84)**Şiirleri örnek (şâhid) olarak
kullanılan son Arap şairi.**

Her ne kadar şiirlerinde Sâsânî hâne-danı gibi köklü bir aileden geldiğini, Bizans İmparatoru Kayser'in dayısı olduğunu ileri sürüyorsa da İran'a bağlı To-hârîstan'dan olan dedesi Yercûh, Mühel-leb b. Ebû Sufre tarafından esir alınmış, babası Bürd de önce Mühelleb'in karısı Hire el-Kuşeyriyye'nin, daha sonra Bas-ra'da Benî Ukayl kabilesinden Ümmü'z-Zibâ adında bir kadının kölesi olmuştur. Beşşâr, babası henüz köle iken iki gözü kör olarak dünyaya geldi ve sâhibesi ta-rafından âzât edildi. Çocukken kulağın-da küpe bulunduğu için kendisine "kü-peli" anlamına gelen Ebû Riâs (أبو رعاش) veya Mura'as (مرعش) lakabı verilmiştir. Çocukluğunu Benî Ukayl kabilesi içinde geçirip sağlam bir dil öğrenen Beşşâr, on yaşlarında şiir söylemeye başladı. Gençliğinde Basra mescidlerindeki ilim meclislerine ve Merbid'deki edebî mu-hitlere devam etti. Vâsıl b. Atâ ve arka-daşları ile yaptığı görüşmeler sayesinde bunlardan öğrendiği fıkıh ve kelâm ken-disinin ilmi ve fikrî alandaki gelişmesi-ne yardımcı oldu. Ahtal, Cerîr b. Atıyye ve Ferezak gibi hicviyeleriyle ünlü şair-lerin döneminde yaşadığı için onların şi-irlerinden etkilendi. Körlüğünün ve bir köle ailesinden gelmiş olmanın ezikliğini telâfi etmek ve hakir görülmenin mey-dana getirdiği intikam duygularını tat-min etmek için kendi kabilesini dahi hic-vederdi. Bu yüzden Basralılar onun hic-vine konu olmaktan daima çekinmişler-dir. Ukbe b. Selîm ve Hâlid b. Bermek dışında Ukayl kabilesinden methettiği herkesi hicvedecek kadar karakter zaafı göstermiş, bu iki kişi de verdikleri câze-lerle kendilerini onun hicvinden kurta-rabilmişlerdir.

Epiküryen bir ahlâki benimseyen ve bunu şiirlerinde terennüm eden Beşşâr, inanç açısından çeşitli mezhepler ara-sında bocalayıp durmuş, şiirlerinde Zer-düşî dinine temayülünden ötürü zındık-lıkla suçlanmıştır. İlk zamanlar Mu'tezile ileri gelenleriyle düşüp kalkan ve on-lardan ilim tahsiline çalışan Beşşâr, Hz. Peygamber'den sonra herkesin dalâle-te düştüğünü iddia ederek halkı tekfîre kalkışmış ve ateşin topraktan üstün ol-duğu gerekçesiyle Âdem'e secde etme-

yen şeytânı savunmuştur. Bunun üzeri-ne Vâsıl b. Atâ onun zındık olduğunu ve öldürülmesi gerektiğini söylemiş, bu yüz-den iki defa Basra'dan sürülmüş, ancak hasımlarının ölümünden sonra Basra'ya dönebilmiştir.

Beşşâr mevâlî*den olduğu için Eme-vîler devrinde kendisine önem verilme-miş, ancak Abbâsiler'den Mehdî-Billâh ve veziri Hâlid b. Bermek zamanında iti-bar görebilmiştir. Halife Mehdî Beşşâr'ın müstehcen şiirler yazmasına engel ol-muşsa da hiciv yazmasını önleyememiştir. Bu yüzden o sunduğu kasidesine ödül vermeyen vezir Ya'küb b. Dâvûd'u, hatta aynı sebeple Halife Mehdî'yi bile hicvetti ve bu hicviyesini nahiv âlimlerin-den Yunus b. Habîb'in meclisinde oku-du. Bunu öğrenen Ya'küb b. Dâvûd, ev-velce Beşşâr'ın zındık olduğuna ve öldü-rülmesi gerektiğine inandırımadağı Meh-dî'yi bu konuda ikna etti. Hadiseyi biz-zat tahkik etmek için Basra'ya hareket eden halife Batîha'da vakitsiz bir ezan sesi duydu. Bunu sarhoş olduğu için Beşşâr'ın yaptığını öğrenince kendisine had* cezası verilmesini emretti. Doksan ya-şındaki şair on üçüncü (bir rivayete göre yetmişinci) sopada öldü. Onu halifenin başılayabileceğini düşünerek vezir Ya'-küb b. Dâvûd'un öldürttüğü de rivayet edilmektedir. Beşşâr'ın ölümü halkı se-vindirmiş, cenazesinde sadece zenci câ-riyesi bulunmuştur.

Beşşâr büyük bir sanatkar olarak "muhdesûn" diye bilinen yeni bir akımın kurucusu kabul edilmektedir. Nitekim Selm el-Hâsîr (ö. 186/802) ile Müslim b. Velîd (ö. 208/823) üzerindeki tesiri açık-ça görülür. Câhiliye şiirinde İmruülkays, İslâmî şiirde Kutâmî, kasidenin "matla" bölümünü en başarılı bir şekilde söyle-yen şairler olarak kabul edildiği gibi Beşşâr da bu konuda muhdesûn şairlerinin en başarılısı olarak ün yapmıştır. Böyle-ce devrinde bir akım başlatan Beşşâr, şiir sanatında Müslim b. Velîd ile Ebû Temmâm'a örnek olmuş, konuşur gibi rahat şiir söyleyen bir üslup ile de ne-sirde tekâmülün zirvesine çıkan Bedîüz-zaman el-Hemedânî ile Harîrî'nin yetiş-melerinde etkili olmuştur. Asmaî, akı-cı üslubu sebebiyle Beşşâr'ı Nâbîga ez-Zübeynî ile Meymûn b. Kays el-A'sâ'ya benzetir. Beşşâr şiiri günlük ihtiyaç ha-line getirmeyi başarmış; her mevzua yer verdiği şiirleri, o günün insanları için bir şevk veya teselli kaynağı olmuştur. Özel-likle tasvirlerinde çok başarılı olan şair halkla iç içe olduğu için onları yakından

tanımış ve hayatlarını gözü görenlerden daha iyi bir şekilde tasvir etmiştir.

Beşşâr'ın, Emevî devrinin büyük hiciv şairlerinden biri olan Cerîr b. Atıyye'yi sırf şöhret kazanmak maksadıyla hic-vettiği rivayet edilirse de bu rivayetin, o dönemin şairlerinden olup Beşşâr'ı hic-veden Cerîr b. Münzir es-Sedûsî ile Ce-rîr b. Atıyye'nin karıştırılmasından orta-ya çıktığı anlaşılmaktadır. O herkesi hic-vettiği halde hicvedilmekten korkardı. Hatta kendisini hicvetmemesi için Ebû-ş-Şamakmak'a yılda 200 dirhem verdiği rivayet edilir. Birinci sınıf bir sanatkar olmasına ve şiirlerini Arapça söylemesi-ne rağmen daima İranlılar'ı metheder, Arap ırkını küçümserdi. Tamamlayamadığı şiirlerini hiçbir anlam taşımayan ke-lime ve yabancıl isimlerle doldurduğu için büyük dil âlimlerinden Ahfeş el-Ekber ve Sibeveyhi tarafından eleştirilmiş, bu-na karşılık Beşşâr da onları hicvetmiş-tir. Daha sonra bu iki âlim onun hicvin-den kurtulmak için kendisini şiirleriyle **istişhâd*** edilen son şair kabul etmiş-lerdir.

Beşşâr'ın şair olarak Mervân b. Ebû Hafsa'dan aşağı olduğu iddiası doğru değildir. Bizzat Mervân'ın, şiirlerini Beşşâr'a tashih ettirmesi de bunu göster-mektedir. Diğer taraftan Mervân tarz ve üslup olarak eskiye bağlı kaldığı hal-de Beşşâr şiirdeki klasik konuları aşip devrinin yadığı yenilikler vücuda getirmiştir. Kasideleri şekilce kusursuz olup **recez***leri hemen hemen kaside kadar uzundur. Halka ve münevverlere farklı dillerle hitap etmiştir. Kendisi gi-bi âmâ olan Ebû'l-Alâ el-Maarrî'ye hiç-bir yönden benzemez; zira Maarrî belli bir felsefenin sahibidir, Beşşâr ise bazı çarpık fikirlerle saplanmış şüpheli bir şairdir. Kimsenin kendisini anlamadığı iddiasıyla İslâmiyet'i küçümsemeye kal-kışmıştır. Serbest ve lâubali oluşu sebe-biyle müstehcen şiirler terennüm ede-rek diğer şairlere oranla halkın cinsî duy-gularını fazlasıyla tahrik etmiştir.

Câhiliye devrinde ve İslâmî dönemde en çok şiir söyleyen üç şairden biri olan -diğer ikisi Seyyid el-Himyerî (ö. 173/789) ile Ebû'l-Atâhiye'dir (ö. 211/826)- ve 1200 kaside söylediğini bizzat ifade eden Beşşâr'ın İslâm'a karşı tavrı, sefahati, zındıklıkla itham edilmesi ve herkesi hicvet-mesi sebebiyle şiirlerinin ancak bir kıs-mı günümüze kadar gelebilmiştir. Bun-ların bir bölümü tabakat kitaplarıyla an-tolojilerde bir araya getirilmiş, çok az bir kısmı da divan halinde toplanabilmiştir. Bazı şiirleriyle divanı neşredilmiştir: 1.

el-Muhtâr min şî'ri Beşşâr. Hâlidîyyân diye meşhur olan ve bu isimle ortak kitap yazan Ebû Bekir Muhammed b. Hâşim (ö. 380/990) ile Ebû Osman Saîd b. Hâşim (ö. 371/981) adlı iki kardeşin yaptıkları bir derleme olup Ebû Tâhir İsmâil b. Ahmed et-Tüçübî'nin şerhiyle birlikte Muhammed Bedreddin el-Alevî tarafından yayımlanmıştır (Kahire 1934). **2. Dîvânü Beşşâr b. Bürd**. Muhammed Tâhir b. Âşûr (ö. 1973) tarafından bulunarak şerhedilen divanı Muhammed Rifat Fethullah ile Muhammed Şevki Ernîn gözden geçirerek yeni açıklamalar ilâvesiyle üç cilt halinde yayımlanmıştır (Kahire 1369-1376/1950-1957). Asıl divanın yarısı olduğu tahmin edilen ve ancak "ra" kafiyesine kadar olan kısmı ihtiva eden bu üç ciltte 6628 beyitten oluşan 255 kaside mevcuttur. Bunlara bazı ilâve ve açıklamalar getiren IV. cilt Muhammed Tâhir b. Âşûr ile Muhammed Şevki Ernîn tarafından hazırlanarak neşredilmiştir (Kahire 1966).

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Kuteybe, *eş-Şî'r ve şî'ra*, s. 643-646; Ebû'l-Ferec el-İsfahânî, *el-Eğâni*, III, 135-250; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 181, 401; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 112-118; İbn Hallikân, *Vefeyât*, I, 271-274; İbn Kesîr, *el-Bidâye*, X, 149-150; İbnü'l-İmâd, *Şezerât*, I, 264-265; Abdülkâdir el-Bağdâdî, *Hizânetü'l-edeb*, III, 230-232; Abdürrahîm b. Ahmed el-Abbâsî, *Me'âhidü't-tanşîş* (nşr. M. Muhyiddin Abdülhamîd), Kahire 1367/1947, I, 289-304; Sezgin, *GAS*, II, 455-457; Şevki Dayf, *Târîhu'l-edeb*, III, 201-202; Corc Gureyyib, *Beşşâr b. Bürd*, Beyrut, ts.; Tâhâ el-Hâcîrî, *Beşşâr b. Bürd*, Kahire, ts. (Dârü'l-Maârif); Abdülvehhâb es-Sâbûnî, *Şu'arâ ve devâûn*, Beyrut 1978, s. 124-130; Butrus el-Bustânî, *Üdebâ'ü'l-'Arab*, Beyrut 1979, II, 36-59; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-edeb*, II, 92-96; Hüseyin Atvân, *Şu'arâ'ü'd-devleteyn: el-Emeviyye ve'l-'Abbâsiyye*, Beyrut 1981, s. 254-262; C. Zeydân, *Âdâb*, I, 363-366; Abdülfettâh Sâlih Nâfî, *eş-Sûre fi şî'ri Beşşâr b. Bürd*, Amman 1983; Ziriklî, *el-A'lâm* (Fethullah), II, 52; Hannâ el-Fâhûrî, *el-Mücezz fi'l-edebî'l-'Arabî ve târihih*, Beyrut 1985, II, 285-296; a.mlf., *Târîhu'l-edebî'l-'Arabî*, Beyrut, ts. (el-Matbaatü'l-Bülisiyye), s. 369-386; Mustafa eş-Şek'a, *eş-Şî'r ve şî'ra*, s. 99-168; [Abdülkâdir] el-Mağribî, "Beşşâr b. Bürd", *MMIADm*, IX/12 (1929), s. 705-722; Muhsin Gıyad, "Şüretü Beşşâr b. Bürd fi Kitâbi'l-Eğâni", *MMİlr*, XX (1970), s. 192-218; Hamîd Muhlîf el-Heytî, "Beşşâr b. Bürd Müceddiden", *Mecelletü'Âdâbi'l-Müstansuriyye*, II, Musul 1977, s. 61-72; André Roman, "Un Poème «Ouvret» de Başşâr b. Burd", *BEO*, XXV (1978), s. 185-196; Faruk Ömer Fevzi, "Beşşâr b. Bürd ve siyâsetü 'aşrih", *el-Mevrid*, XVI/1, Bağdad 1987, s. 75-86; J. Hell, "Beşşâr b. Bürd", *DMİ*, III, 648-650; *TA*, VI, 249; Kasım Kufralı, "Beşşâr b. Bürd", *İA*, II, 574-576; R. Blachère, "Başshâr b. Burd", *Eİ²* (İng.), I, 1080-1082.

CEMAL MUHTAR

BETTÂNÎ

(البَتَّانِي)

Ebû Abdillâh Muhammed b. Câbir b. Sinân er-Rakkî el-Harrânî (ö. 317/929)

İslâm astronomlarının en büyüklerinden.

İsmi Batı'da Albetanius, Albategnus veya Albategni şeklinde anılır. Aslen Sâbiî bir ailenin çocuğu olup büyük bir ihtimalle III. (IX.) yüzyılın ilk yarısında Harran civarındaki Bettan'da doğdu. Nitekim Bettânî ve Harrânî nisbeleri de bunu göstermektedir. Sadece İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'inde rastlanan Rakkî nisbesi ise hayatının büyük kısmını geçirdiği ve ünlü rasatlarını yaptığı Fırat'ın sol sahilindeki Rakka şehrinden gelmektedir. Doğum tarihi ve çocukluğu hakkında bilgi yoktur. İlk rasatlarını 264 (877) yılında yaptığı bilinmektedir; o tarihte yirmi yaşında olduğu kabul edilirse yaklaşık 244'te (858) doğduğu söylenebilir. Babasının, İbnü'n-Nedîm tarafından zikredilen meşhur astronomi aletleri ustası Câbir b. Sinân el-Harrânî olması mümkündür. Bettânî'nin künyesi kadar astronomi aletleri icat ve imal etmedeki mahareti de bu ihtimali kuvvetlendirmektedir. Hayatının sonraki dönemleri hakkında bilinenler de çok sınırlıdır. İbnü'n-Nedîm'in *el-Fihrist*'i ile İbnü'l-Kiftî'nin *Târîhu'l-hükemâ* adlı eserinde onun geometri, teorik ve pratik astronomi ile astrolojide önde gelen bilginlerden ve meşhur gözlemcilerden biri olduğu; güneş ve ay gözlemlerine ait tablolar verip Batlamyus'un (Ptolemaios) *el-Mecisî*'sindeki bilgileri tashih ederek geliştirdiği ve yeni buluşlarını açıkladığı çok önemli bir zîc yazdığı; bu kitapta beş gezegenin hareketlerini ve bunlarla ilgili astronomik hesapları verdiği; zîcinde bahsettiği gözlemlerin bir kısmını 267 (880) ve 287 (900) yıllarında yaptığı; Ca'fer b. Muktefî'nin sorularına verdiği cevaplardan anlaşıldığına göre rasat faaliyetlerinin 264'te (877) başlayıp 306'ya (918) kadar devam ettiği; ayrıca zîcindeki sabit yıldız rasatlarını 299 (911) yılında yaptığı ifade edilmektedir. Anılan kaynaklarda Rakka ahalisinden Benî Zeyyât ailesinin uğradığı bir haksızlık yüzünden onlarla birlikte Bağdat'a gittiği ve sonra 317'de (929) memleketine dönerken Halife Mu'tasım tarafından yaptırılmış olan Kasrû'l-Cis'te vefat ettiği belirtilmektedir. İbn Hallikân ise Bettânî'nin ölüm yeri için Musul civarında bir şe-

hir olan Hadr'ı göstermekte, buna karşılık araştırmacı Nallino da Hadr (الْحَضْر) kelimesinin Ciss'in (الجِص) yanlış yazılmış şekli olduğunu ileri sürmektedir. Yâkût el-Hamevî'nin aynı yerden Kasrû'l-Hadr adıyla bahsettiği göz önüne alındığında Nallino'nun iddiasının tutarlı olduğu görülmektedir. Bettânî'nin hayatı hakkında bu bilgilere, Antakya'da 23 Ocak ve 2 Ağustos 901 tarihlerinde bir güneş ve bir ay tutulmasını gözlemiş olduğu da ilâve edilebilir; bu gözlemlerden kendisi zîcinde bizzat bahsetmektedir.

Eserleri. 1. *Kitâbü'z-Zic el-Câmi' fi hisâbi'n-nücûm ve mevâzî'i mesîri-he'l-mümtehan* adıyla da anılır. İbnü'n-Nedîm'in verdiği bilgiden, bu kitabın iki nüshasının bulunduğu ve ikincisinin daha geliştirilmiş olduğu anlaşılmaktadır. *ez-Zicü's-Şâbi'* adıyla da anılan ve astronomi ilmine büyük katkıları bulunan bu eser, Bettânî'nin Doğu ve Batı'da büyük bir şöhret olmasını sağlamıştır. Kitabın orijinal adı büyük ihtimalle İbnü'n-Nedîm ve İbnü'l-Kiftî tarafından zikredildiği üzere *Kitâbü'z-Zic*'dir. Çünkü VII. yüzyıldan önce "astronomi tablosu" anlamında kullanılan zîc kelimesi daha sonraları "astronomi risâlesi" anlamında kullanılır olmuş ve eski yerini aslında "küçük akarsu" mânasına gelen *cedvel* kelimesine bırakmıştır. *Kitâbü'z-Zic*'in mukaddimesinde, kendinden öncekilerin çalışmalarında gördüğü hata ve ihtilâflar yüzünden böyle bir kitap yazmaya ihtiyaç duyduğunu ifade eden Bettânî, bu kitabında mevcut teori ve istidlâlleri yeni gözlemlere dayanmak suretiyle ıslah edip geliştirdiğini belirtmektedir. Bu arada şerh, tenkit, ıslah ve ilâvelerini kaleme almadan önce *el-Mecisî*'den yaptığı bütün iktibasları da büyük bir titizlikle kaydetmiştir. Elli yedi "bahis"ten meydana gelen bu eserin ilk bahislerinde pratik tarifler verilmiş ve problemler ortaya konulmuştur. Bettânî 3. bahiste kendi trigonometrik fonksiyonlar teorisini geliştirmiş, 4. bahiste kendi gözlemlerini vermiş, 5-26. bahislerde çoğu astrolojik yorumların izahı için tertiplenmiş olan pek çok küresel astronomi problemini etraflı şekilde ve büyük bir vukufu münakaşa etmiş, bu arada da ortografik projeksiyon prensiplerine dayanan yeni düşüncelerini açıklayıp küresel trigonometriye yeni çözümler getirmiş ve ayrıca ilim âlemine küresel trigonometrinin temel teoremlerinden olan "kosinüs teoremi" gibi çok önemli bir yenilik kazandırmıştır. Bat-